

Reva L.G. Володимир Барвінок – автор зводу бібліографії українських рукописних і стародрукованих книг

У статті розглянуто життя та діяльність Володимира Івановича Барвінка, уродженця Чернігівщини, та його однієї з найбільших його праць – “Огляд бібліографії церковно-слов’янських стародруків”.

Ключові слова: В.І. Барвінок, книгознавство, література, бібліографія, покажчик.

Reva L.G. Владимир Барвинок – автор свода библиографии украинских рукописных и старопечатных книг

В статье рассмотрены жизнь и деятельность Владимира Ивановича Барвинка, уроженца Черниговщины, и одной из самых значительных его работ – “Обзора церковно-славянских старопечатных изданий”.

Ключевые слова: В.И. Барвинок, книговедение, литература, библиография, указатель.

Reva L.H. Volodymyr Barvinok – the author of the brings bibliography of Ukrainian manuscripts and early printed books

In article there is looked at the life and activity by Volodymyr Barvinok, Chernihiv region’s native, and one of him largest works – “Survey by bibliography of church and Slavic printed anciently books”.

Key words: V.I. Barvinok, bookknowledge, literature, bibliography, reference.

[надійшло до редакції: 05.07.2012 р.]

УДК 94(09)Верзилов(447.51)“18/19”

Світлана СКОРЕНОК
(Чернігів)

А.В. Верзилов як засновник Чернігівської української громади

Аркадій Васильович Верзилов (1867–1931) – український громадсько-політичний діяч, голова Чернігівської міської думи, член перших українських політичних партій, незмінний член Чернігівської губернської вченої архівної комісії, один із засновників потужної просвітницької організації “Громада”, а пізніше член товариства “Просвіта”. Втім, його діяльність у Чернігівській українській громаді не знайшла належного висвітлення в історичній літературі. У даній статті зроблено спробу розглянути саме цей аспект проблеми.

Чернігівська українська громада постала у Чернігові на початку 60-років ХІХ ст. Історія створення та діяльність цієї організації пов’язана з такими відомими постатями, як С.Д. Нос, Л.І. Глібов, О.М. Білозерський, О.В. Маркович, О.М. Лазаревський, які відігравали помітну роль у громадсько-культурному житті України ХІХ ст. Місцева влада неодноразово забороняла її діяльність, закидаючи звинувачення у пропаганді революційних ідей, членів Чернігівської української громади заарештовували, а сама організація на певний час припиняла свою діяльність. Однак міську інтелігенцію, яка прагнула визволення з неволі забороненого друкованого слова рідною мовою, не лякали ніякі переслідування царської адміністрації, і “Громада” відновлювалася знов і знов.

Ім’я А.В. Верзилова пов’язане з діяльністю Чернігівської української громади у 1893–1905 роках. Це був період нелегального її існування. Активна діячка організації

М.М. Грінченко згадувала, що “вибирали лише українців таких, які могли бути корисні українській справі. Дуже пильно, щоб не були люди скомпрометовані антигромадськими вчинками, щоб це не були обскуранти, ретрогради, щоб не були язикаті, бо необережне слово могло було навести жандармів на Громаду” [1]. Саме до таких людей і належав А.В. Верзилов.

Зазначимо, що навчаючись у Чернігівській гімназії в 1879–1887 роках, юнак входив до таємного гуртка-громади, який створили гімназисти М.С. Кононенко та Б.О. Кістяківський. Вже будучи студентом Київського університету св. Володимира, за порадою Б.О. Кістяківського А.В. Верзилов вступив до студентської української громади, яка діяла під керівництвом В.Б. Антоновича, де й познайомився з відомими українськими діячами О.Я. Кониським, М.М. Ковалевським, П.Г. Житецьким, В.П. Науменком, М.В. Лисенком, Є.К. Трегубовим, родиною Лесі Українки, у якій А.В. Верзилов був домашнім учителем її сестри Ольги. Навчаючись на першому курсі, він разом із В. А. Косинським їздив до Галичини, де потоваришував із західноукраїнськими громадськими діячами О.Г. Барвінським, І.Я. Франком, М.І. Павликом, О.М. Огоновським [2]. Закінчивши університет і повернувшись до Чернігова у 1893 р., А.В. Верзилов був обраний на посаду секретаря Чернігівської міської думи [3].

Досвід перебування у студентській громаді, знайомство та спілкування з відомими на той час діячами надихнули енергійного 26-річного службовця на думку про створення української “Громади” і в Чернігові. Про свій задум він порадився з відомим чернігівським адвокатом і громадським діячем І.Л. Шрагом. Останнього ідея зацікавила, і він залучив до її реалізації ще двох авторитетних і поважних діячів – заступника директора Чернігівського міського банку О.А. Тищинського та урядовця Селянського банку В.Т. Андрієвського [4]. Пізніше до них приєднався письменник В.І. Самійленко. Незабаром у складі Чернігівської української громади перебувало 22 члени: А.В. Верзилов, О.А. Тищинський, В.П. Андрієвський, О.Л. Глібов, І.Л. Шраг, В.І. Самійленко, О.О. Русов, С.Ф. Русова, С.В. Василівський, Б.Д. Грінченко, М.М. Грінченко, Г.О. Коваленко, М.М. Коцюбинський, В.У. Коцюбинська, І.М. Руденко, В.П. Степаненко, Є.К. Тимченко, В.І. Харченко, М.Ф. Чернявський, А.П. Шелухін, Ф.С. Шкуркіна, О.П. Шлікевич.

Завдяки пильному відбору членів протягом усього часу в організації не було зрад і провокацій. Як уже зазначалося, Чернігівська громада була таємною організацією, тому і членів до її складу підбирали дуже ретельно. Намічена кандидатура обговорювалася на засіданні громади без його відома. Потім відбувалося голосування. Якщо кандидат мав якийсь недолік, який би заважав громаді, то цього було достатньо для того, щоб він не був прийнятий до складу організації. Коли кандидатура була обрана, то одному з членів громади доручалось “поговорити із обраним і повідомити його про обрання до Громади”. І до 1902 р. жодного члена Чернігівської громади не було арештовано. А.В. Верзилов зазначав, що й після 1902 р. жандарми не вислідили громаду [6].

Згадуючи про діяльність Чернігівської української громади до 1905 р., А.В. Верзилов окреслив завдання організації й зауважив, що доводилося діяти в період самодержавного дворянського, бюрократичного російського режиму, метою якого було “зденационалізувати український народ, зросійщити його”. Складне становище громад полягало у тому, що доводилося не тільки боротися і протестувати, але й поширювати національні ідеї, підтримувати і творити українську культуру, бо культура, на думку

історика, “щось стале, живе, побутове, що не може бути схованим” [5]. Чернігівська українська громада серед інших громад займала не останнє місце.

Глибокими і ширими були стосунки А.В. Верзилова з письменниками Б.Д. Грінченком і М.М. Коцюбинським, родини яких відігравали значну роль у суспільному та культурно-мистецькому житті Чернігова та губернії. В архіві Б.Д. Грінченка збереглося декілька листів до А.В. Верзилова, пов’язаних із постановкою на сцені Чернігівського міського театру драми “Степовий гість”, а також лист-рекомендація письменника про зарахування “добродія Супруна” до театральної трупи, яку підтримував А.В. Верзилов [7]. Неодноразово і сам А.В. Верзилов радився в листах із Б.Д. Грінченком щодо вирішення низки питань, зокрема написання ювілейного історичного нарису Чернігівського міського банку, святкування ювілею І.Л. Шрага [8]. Пізніше у співавторстві з М.М. Грінченком в 1928 р. побачили світ його спогади про Чернігівську українську громаду в збірнику “Чернігів і Північне Лівобережжя”, що вийшов під редакцією М.С. Грушевського. В Інституті рукописів зберігаються листи А.В. Верзилова до М.М. Грінченка, в яких йдеться про продовження розпочатої роботи над історією громади [9]. Але смерть громадської діячки у липні 1928 р. обірвала останні зв’язки між колишніми “громадівцями”.

На запрошення громадівців у Чернігові перебували та виступали театральні трупи М.Л. Кропивницького, П.К. Саксаганського, І.К. Карпенка-Карого, М.К. Садовського; з концертами – М.В. Лисенко. Члени Чернігівської української громади відзначали ювілеї діячів культури. Від імені чернігівців за підписом А.В. Верзилова і багатьох членів громади в 1903 р. було надіслане привітання М.В. Лисенкові з нагоди 35-річчя його музичної діяльності [10], в 1904 р. громадівці вшанували привітанням І.С. Нечуя-Левицького з 35-річчям його літературної діяльності [11].

Чернігівська громада входила до складу федеративного об’єднання громад, що існували у різних містах України. А.В. Верзилов разом із І.Л. Шрагом були делегатами від Чернігівської громади на кількох річних з’їздах її представників у Києві й Одесі. В 1903 р. А.В. Верзилов був делегований від Чернігівської міської думи до Полтави на відкриття пам’ятника І.П. Котляревському. Про зв’язки Чернігівської громади з іншими громадами свідчить лист А.В. Верзилова до Б.Д. Грінченка від 26 лютого 1900 р. [12].

У грудні 1904 р. Кабінет міністрів обмірковував справу скасування цензурних обмежень українського друкованого слова. Того ж таки року був призначений новий міністр внутрішніх справ князь П.Д. Святополк-Мирський, який заявив про нову урядову “політику довір’я”, в ході якої було пом’якшено цензуру. До міністра внутрішніх справ почали надходити листи від української інтелігенції з різних міст про доцільність впровадження української мови в літературі. Такого ж листа було надіслано Чернігівською громадою. Серед 47 осіб, що його підписали, були Г.О. Коваленко, І.Л. Шраг, М.К. Вороний, А.В. Верзилов.

Унаслідок революції 1905–1907 років здобула право на життя українська преса. А.В. Верзилов активно співробітничав із українською щоденною політичною, економічною та літературною газетою “Громадська думка” (1906 р.), а потім із газетою “Рада” (1906–1914 роки), яка стала виходити після закриття владою “Громадської думки”.

А.В. Верзилов підтримував І.Л. Шрага й інших членів Чернігівської громади в їх боротьбі за права українців навчатися в школах рідною мовою, користуватися підру-

чниками, україномовною художньою літературою. У Чернігові були створені гуртки самоосвіти, де читалися лекції з української історії та літератури.

Члени громади взяли активну участь у відзначенні в 1899 р. 100-річчя від дня народження О.С. Пушкіна. Ювілей був використаний для розширення освіти в регіоні. Член громади Г.О. Коваленко виготовив бюст поета, який встановили у Чернігові на Валу. На XXV сесії Чернігівського губернського зібрання було ухвалено рішення про будівництво пушкінських шкіл у селах і містечках Чернігівської губернії. З ініціативи громадівців були зібрані кошти на встановлення пам'ятників Л.І. Глібову, О.В. Марковичу, щороку влаштовувалися засідання, присвячені пам'яті Т.Г. Шевченка [4].

Однак, у зв'язку з відсутністю ідейно-політичної єдності серед членів Чернігівської громади у 1905 р. в організації стався розкол. Утворилося дві групи: радикальна, яку очолювали І.Л. Шраг і М.М. Коцюбинський, і поміркована – А.П. Шелухін, А.В. Верзилов. Отанній згадував про ці події так:

Після революції 1905 р. Чернігівська Громада розділилась мов-би на дві окремі Громади через принципіальні причини. В чернігівській Громаді, що складалася з людей різного віку, стану і світогляду, не могло бути одноманітності, та й протягом стількох літ не могло обійтися без певної еволюції програмової і тактичної. Що й виявилось за часи революції 1905 р. Щодо тактики, то я особисто думав так: революція 1905 р. дала конституцію, хоч і куцу, деякі “свободи”; здавалось, що є можливість партійних угруповань, закладання таких культурних товариств, як просвіти, одним словом – можливість одвертої (не конспіративної) боротьби й праці політичної й культурної, бо мов є конституція й Державна дума, як парламент. Здається, приблизно з таких міркувань і виник розкол у чернігівській Громаді [13].

Представники поміркованої течії деякий час збиралися у А.В. Верзилова та А.П. Шелухіна, але в такому складі Чернігівська українська громада проіснувала недовго. А.В. Верзилов згадував, що він особисто не бачив у тому потреби, та й не мав часу; А.П. Шелухін виїхав із Чернігова, Лихнякевич теж виїхав. Таким чином “розкольничя” громада якось сама собою зникла [14].

Працюючи в Чернігівській губернській вченій архівній комісії, А.В. Верзилов заручився підтримкою її членів, серед яких були й діячі Чернігівської української громади Г.О. Коваленко, А.А. Тищинський, В.І. Харченко. Відтак, громадівці мали вплив на всі ланки місцевої влади, що давало їм можливість впроваджувати в життя ідеї національної культурно-освітньої діяльності Чернігова. І тому не дивно, що в 1906 р. А.В. Верзилова було обрано на відповідальну посаду міського голови Чернігова, яку він обіймав до скасування радянською владою установ міського самоврядування в 1919 р. [15]

Після проголошення царським урядом маніфесту 17 жовтня 1905 р. громади в Україні почали легалізувати свою діяльність через “Просвіти”, які були дозволені урядом. Чернігівська громада утворила свою “Просвіту” на чолі з М.М. Коцюбинським та І.Л. Шрагом. Можна вважати, що того ж року Чернігівська громада припинила свою діяльність, а її функції перебрала новостворена “Просвіта”. На жаль, “Просвіта” довго не проіснувала і була закрита владою.

Перемога Лютневої революції 1917 р. дала потужний поштовх національно-визвольному руху і змінила життя А.В. Верзилова. У цей час доля знову звела його з І.Л. Шрагом. 9 березня 1917 р. міський голова А.В. Верзилов від імені міської думи

привітав голову Комітету громадських організацій І.Л. Шрага з обранням гласним до міської думи, як борця за свободу та вірного сина України [16].

Після революції 1917 р. відновила свою роботу чернігівська “Просвіта”. Її перші загальні збори відбулися 24 квітня 1917 р. в залі колишнього Дворянського зібрання в присутності 150 членів. Головою зборів було обрано І.Л. Шрага, секретарем І. Коновала. На засіданні міський голова А.В. Верзилов привітав присутніх із відкриттям “Просвіти” й висловив побажання, щоб “відродившись в часи волі, “Просвіта” як найбільше поширила свою діяльність на полі культурно-національної освіти”. Тоді ж його обрали одним з 15 членів Ради товариства “Просвіта” [17].

Як міський голова А.В. Верзилов неодноразово вітав збори українців, скликаних Чернігівською громадою українських автономістів-федералістів, а інколи й сам виступав з доповідями на цих зібраннях [18]. Після смерті І.Л. Шрага в 1919 р. у своїх спогадах про Чернігівську українську громаду А.В. Верзилов так охарактеризував його: “Небіжчик І.Л. Шраг був лідером чернігівських Українців, був типовим свідомим Українцем кінця ХІХ й початку ХХ в., що дожив до весни українського національного відродження” [19].

Улітку 1917 р. в Чернігові було створено Товариство охорони пам’яток старовини та мистецтва, що взяло під свій догляд культурно-історичні цінності, що зберігалися в музеях і архівах Чернігівщини. А.В. Верзилов неодноразово брав участь у зборах Товариства й виступав із промовами. Опікувався він також збереженням експонатів чернігівських музеїв. На засіданні Чернігівського губернського земського зібрання 21 квітня 1918 р., доповідаючи про стан чернігівських музеїв, він від імені чернігівського міського самоуправління наполягав на необхідності їхнього об’єднання [20].

У 1917 р. А.В. Верзилов став директором першої україномовної гімназії Чернігова, в якій викладав курс “Історії України і Русі з ХІ по ХVІІ ст.” [21], а також читав курс лекцій з історії Чернігова в Чернігівському народному університеті. Водночас він викладав на учительських і кооперативних курсах, виступав тут із доповідями про І.С. Мазепу, М.П. Драгоманова, Л.І. Глібова. Тоді ж А.В. Верзилов почав писати твори українською мовою.

У 1920–1922 роках А.В. Верзилов мешкав у Єлисаветграді, де викладав українську мову в місцевих навчальних закладах. У 1922 р. він повернувся до Чернігова, де працював спочатку головою експертно-розбіркової комісії при губернському міському архіві, а потім учителем у землевпорядному технікумі. Влітку 1924 р. А.В. Верзилова відвідав М.С. Грушевський, який декілька днів перебував у Чернігові [22]. Цей свідчить про те, що на той час колишній Чернігівський міський голова був гарно знаним у наукових колах України діячем. Чернігівські історики обрали А.В. Верзилова вченим секретарем Чернігівського наукового товариства. Незважаючи на поганий стан здоров’я, він продовжував активно працювати: виступав із лекціями, співробітничав у комісії зі створення біографічного словника українських діячів; упорядковував список діячів Чернігівщини, готував біографічні статті про видатних земляків, зокрема, про П.І. Дорошенка та П.М. Добровольського. В грудні 1928 р. А.В. Верзилов був змушений звільнитися з посади викладача української мови землевпорядного технікуму за станом здоров’я.

Помер А.В. Верзилов 14 липня 1931 р. від раку шлунку у власній квартирі в Чернігові на вул. Зелений, 16. Відійшовши у вічність, він залишив після себе чимало нарисів, при-

святих відомим громадським діячам Чернігівщини, зокрема, чернігівським громадівцям Ф.С. Шкуркіній-Левицькій і М.М. Коцюбинському. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського НАН України зберігаються унікальні спогади А.В. Верзілова про Чернігівську українську громаду та її членів [23].

Тож, можемо сміливо констатувати, що наприкінці XIX – на початку XX ст. А.В. Верзілов відіграв помітну роль у створенні та діяльності Чернігівської української громади, яка стала одним із чинників розвитку українського національного руху зазначеного часу.

Джерела та література

1. Грінченкова М., Верзілів А. Чернігівська Українська Громада. Спогади / Марія Грінченкова і Аркадій Верзілів // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – К., 1928. – С. 469.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. X, спр. 4930, арк. 3.
3. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. 620, оп. 1, спр. 3, арк. 98–101.
4. Грінченкова М., Верзілів А. Вказана праця. – С. 463.
5. Там само. – С. 471.
6. Там само. – С. 469.
7. Самойленко Г.В. Громадсько-культурне та літературне життя в Чернігові у кінці XIX – початку XX ст. / Г.В. Самойленко. – Ніжин, 1999. – С. 7.
8. ІР НБУВ, ф. III, спр. 35860–35868.
9. Там само, ф. 170, спр. 275, арк. 3.
10. Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник М.М. Коцюбинського, інв. № М–657.
11. Там само, інв. № А–5310.
12. ІР НБУВ, ф. III, спр. 35865, арк. 1–1зв.
13. Грінченкова М., Верзілів А. Вказана праця. – С. 468.
14. Там само.
15. ІР НБУВ, ф. X, спр. 4930, арк. 4.
16. Черниговский комитет общественных организаций. Черниговская городская дума // Черниговская земская газета – 1917. – № 21. – 13 марта. – С. 4–5.
17. Перші загальні збори Чернігівської “Просвіти” // Черниговская земская газета. – 1917. – № 34. – 28 апреля. – С. 4–5.
18. Українські збори у Чернігові // Черниговская земская газета. – 1917. – № 37. – 19 мая. – С. 5–7.
19. Грінченкова М., Верзілів А. Вказана праця. – С. 469.
20. Черниговское очередное губернское земское собрание // Черниговская земская газета. – 1918. – № 31–32. – 20–27 апреля. – С. 6.
21. ДАЧО, ф. р. 620, оп. 1, спр. 3, арк. 25.
22. Коваленко О., Курас Г. Михайло Грушевський: тиждень в Чернігові / О. Коваленко, Г. Курас // Сіверянський літопис. – 1999. – № 1. – С. 152.
23. ІР НБУВ, ф. X, спр. 14790 – 14799.

Скоренок С.Г. А.В. Верзілов як засновник Чернігівської української громади

У статті проаналізовано діяльність А.В. Верзілова як засновника й активного діяча Чернігівської української громади кінця XIX – початку XX ст., визначено його внесок у розвиток українського національно-визвольного руху на Чернігівщині.

Ключові слова: А.В. Верзілов, Чернігівська українська громада, національно-визвольний рух, “Просвіта”, історія.

Скоренок С.Г. А.В. Верзілов как основатель Черниговской украинской громады

В статье проанализирована деятельность А.В. Верзілова как основателя и активного деятеля Черниговской украинской громады кон. XIX – нач. XX ст., определен его вклад в развитие украинского национально-освободительного движения на Черниговщине.

Ключевые слова: А.В. Верзилов, Черниговская украинская громада, национально-освободительное движение, “Просвита”, история.

Skorenok S.G. A.V. Verzylov as a founder of Chernihiv Ukrainian Hromada

The article deals with the analysis of A.V. Verzylov’s activity as a founder and an active member of Chernihiv Ukrainian Hromada at the end of 19 – beginning of 20 centuries. His contribution to the development of national and liberation movement in Chernihiv region is defined.

Key words: A.V. Verzylov, Chernihiv Ukrainian Hromada, national and liberation movement, “Pros-vita”, history.

[надійшло до редакції: 27.09.2012 р.]

Під час пленарного засідання
II Міжнародних Спаських
наукових читань
(м. Ніжин, 26 вересня 2012 р.)
Фото Мішеля Спаського

Представники родини Спаських із
Тулузи, Нетішина, Парижу, Санкт-
Петербургу й Івано-Франківська
біля пам’ятки історії “Будинок
родини Спаських” у Ніжині.
Фото Мішеля Спаського

До повідомлення Сергія Зозуля
“Початок традиції: в Ніжині
та Батурині відбулися
II Спаські читання”
(стор. 183–186)